منطق

د منطق مبادي

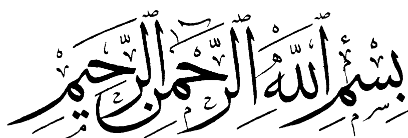
لیکوال: استاد جوهرجبران

کال: ۱۴۰۴ هـ . ش

منطق – د منطق مبادي

ليکوال: استاد جوهرجبران

کال: ۱۴۰۴ هـ. ش

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم: منطق د منطق مبادي

لیکوال: استاد جوهرجبران

خپرندوی: جبران خصوصي کتابتون

کمپوز: استادجوهرجبران

ډیزاین: استاد جوهرجبران

چاپ کال: ۱۴۰۳

د چاپ شمېر:(.)

د چاپ لړ: ۰۰۴۶

د چاپ وار: لومړی

Whatssap: +93 707604044

ترلاسه کیدو ځای

ننگرهار: مسلم کتابپلورنځي- جلال اباد ښار، اسحاق زی مارکیټ لاندې پوړ.

هلمند: لښگرگاه ښار، پوهنې عمومي ریاست د ښوونکو روزنې او مسلکي پراختیا ټیم.

لغمان: الفت فوتوکاپي مرکز- مهترلام ښار ، حاجي ایوب مارکیټ.

www.ketabton.com

تقريظ

الحمدلله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد ﷺ. بسم الله الرحمن الرحيم

د علم او معرفت په نړۍ کې هغه آثار ځانګړی مقام لري چې د انسان د فکر د سمون او د عقل د رڼا لپاره لارښوونه کوي. د منطق علم له همدې ارزښتناکو علومو څخه دی چې د سم استدلال، دقیق فکر او د حقیقت د پېژندلو لپاره بنسټ جوړوي. دا کتاب چې د منطق د علم په مهمو موضوعاتو، تاریخي بهیر، اسلامي او عصري مفاهیمو رڼا اچوي، په یوه ساده، روانه او علمي ژبه لیکل شوی دی.

د دې اثر یوه ځانګړنه دا ده چې لوستونکي ته یوازې نظري معلومات نه وړاندې کوي، بلکې هڅه کوي د فکر کولو مهارتونه هم وروزي. د اسلامي علماوو له نظره د منطق تشریح او د عصري منطق سره یې پرتله کول د دې کتاب علمي ارزښت لا لوړ کړی دی. همدارنګه، د مهمو اصطلاحاتو او کاري فعالیتونو واضح بیان د زده کوونکو او څېړونکو لپاره دا اثر ډېر ګټور ګرځوي.

په دې کتاب کې هڅه شوې چې پیچلي مفاهیم په ساده ډول بیان شي، څو عام لوستونکی هم ترې ګټه پورته کړي. دا ځانګړنه د دې کتاب علمي او تعلیمي ارزښت زیاتوي او د تدریس په برخه کې یې یو ښه مرجع ګرځوي.

زه باور لرم چې دا اثر به د منطق د زده کړې په برخه کې یو مهم ګام وي او د محصلینو، ښوونکو او څېړونکو لپاره به د لارښود حیثیت ولري. لوستونکی به د دې کتاب له لوستلو څخه نه یوازې علمي پوهه ترلاسه کړي، بلکې د خپل فکر د سمون او تحلیل مهارتونه به هم پیاوړي کړي.

په پای کې، دا هڅه د ستاینې وړ ده، او هیله ده چې د دې ډول علمي اثارو لیکل او خپرېدل لا زیات شي، تر څو زموږ ټولنه د فکر، پوهې او علم په رڼا روښانه شي.

مولوي رحمت الله طلحه

د هلمند ولایت د ښوونکو د روزنې او مسلکي پراختیا عمومي مدیر

ډالۍ

پوهنې محترم وزیر الحاج حبیب‌الله اغا صاحب ته!

په ډېر درناوي او اخلاص سره دا علمي اثر چې د منطق پر بنسټیزو مفاهیمو، اصولو او ارزښتونو ولاړ دی، ستاسو محترم حضور ته د ډالۍ په توګه وړاندې کېږي. دا کتاب د دې لپاره ترتیب شوی چې د ښوونکو، زده‌کوونکو او تعلیمي کارکوونکو لپاره د پوهې یو ګټور، ساده او عملي لارښود وګرځي.

ستاسو هڅې، ژمنتیا او نه ستړې کېدونکي خدمتونه د افغانستان د پوهنې په پرمختګ کې د ستاینې وړ دي. دا کوچنۍ ډالۍ د همدې قدرونې یو سمبول دی، چې د علم او پوهنې د پراختیا په لاره کې ستاسو له هڅو سره زموږ د درناوي او همکارۍ څرګندونه کوي.

هیله ده چې دا اثر به ستاسو د رهبرۍ تر سیوري لاندې د منطق د علم د کیفیت په لوړولو، د زده‌کوونکو د فکري ودې او د ښوونې او روزنې د پرمختګ لپاره ګټور تمام شي.

په همدې ډول، دا علمي اثر د هلمند ولایت د پوهنې محترم رئیس الحاج محمد عوض انصاري صاحب ته هم په درناوي سره ډالۍ کېږي. د نوموړي د علمي خدمتونو او تعلیمي هڅو قدرداني کوو او باور لرو چې دا ډول علمي اثار به د ولایت د تعلیمي پرمختګ لپاره مثبته اغېزه ولري.

ښوونیار جوهرجبران

څرګندویه

ګرانو لوستونکو!

دا کتاب د **منطق علم** د بنسټیزو مفاهیمو، اصولو او تاریخي پرمختګ یوه منظم او ساده تشریح ده چې د زده‌کوونکو، ښوونکو او څېړونکو لپاره په ځانګړي ډول چمتو شوی دی. هڅه شوې چې د منطق پېچلي موضوعات په روانه، ساده او د پوهېدو وړ ژبه وړاندې شي، تر څو لوستونکی وکولای شي پرته له کومې ستونزې څخه د دې علم اساسي مفاهیم درک کړي.

په دې اثر کې د منطق د لغوي او اصطلاحي تعریفونو ترڅنګ، د اسلامي او عصري منطق پرتلیز بحث، د مهمو علماوو نظرونه، اساسي اصطلاحات، کاري فعالیتونه او د منطق نړیوال او سیمه‌ییز تاریخي بهیر په منظم ډول تشریح شوی دی. همدارنګه د هر مفهوم لپاره عملي بېلګې ورکړل شوي دي، تر څو لوستونکی وکولای شي نظري معلومات په عملي ډول هم درک کړي.

دا کتاب هڅه کوي چې د منطق علم یوازې د یوې درسي مادې په توګه ونه ښيي، بلکې د فکر کولو یوه طریقه یې وپېژني. منطق د انسان د ذهن د سمون، د استدلال د پیاوړتیا او د حقیقت د موندلو لپاره مهم رول لري، او همدا موضوع په دې اثر کې په واضح ډول بیان شوې ده.

د کتاب یوه مهمه ځانګړنه دا ده چې اسلامي او عصري منطق یې سره پرتله کړي، څو لوستونکی د دواړو فکري مکتبونو ترمنځ توپیر او ګډ ټکي درک کړي. همدارنګه، د تاریخ په برخه کې د منطق د پرمختګ نړیوال او افغاني بهیر ته هم لنډه کتنه شوې ده.

په پای کې ویلای شو چې دا کتاب د منطق د زده کړې لپاره یو ابتدایي او لارښود اثر دی چې کولای شي د زده‌کوونکو د علمي فکر، انتقادي تحلیل او منطقي استدلال مهارتونه پیاوړي کړي.

پیل خبرې

الحمد لله رب العالمین، والصلاة والسلام علی خاتم النبیین، محمدٍ وعلی آله وأصحابه أجمعین.

په نوم د الله تعالی، چې د عقل او فکر رڼا یې انسان ته ورکړه، هر انسان د دې نړۍ په اوږدو کې د پوهې، حقیقت او سمې لارې د موندلو په لټه کې وي. همدا لټه انسان دې ته اړ باسي چې د خپل فکر طریقه منظم کړي، د خپلو پرېکړو لپاره دلیل ومومي او له تېروتنو ځان وساتي. په همدې ځای کې د **منطق علم** خپل ځانګړی ارزښت ښکاره کوي؛ هغه علم چې د فکر رهبري کوي، ذهن روښانه کوي او انسان ته د سم استدلال توان ورکوي.

دا کتاب د منطق د علم هغه مهم اصول، مفاهیم او تاریخي بهیر په ساده او روانه ژبه وړاندې کوي، چې لوستونکی کولای شي پرته له کومې ستونزې څخه یې درک کړي. هڅه شوې چې اسلامي او عصري منطق په ګډه وڅېړل شي، تر څو لوستونکی وکولای شي د فکر کولو دواړه لارې وپېژني او په خپل علمي ژوند کې یې وکاروي.

نن په داسې زمانه کې ژوند کوو چې معلومات ډېر دي، خو سم معلومات پېژندل او له ناسم معلوماتو څخه یې بېلول یوه ستره اړتیا ده. همدا اړتیا منطق لا زیات مهم کړی دی. که انسان د منطق له اصولو سره اشنا شي، نو نه یوازې په زده‌کړه کې بریالی کېږي، بلکې په ژوند کې هم غوره پرېکړې کولای شي.

لوستونکي ته بلنه ورکول کېږي چې دا کتاب په پوره دقت سره ولولي، د هر مفهوم په اړه فکر وکړي او هڅه وکړي چې دا اصول یوازې په حافظه کې نه، بلکې په خپل عملي ژوند کې هم تطبیق کړي. ځکه علم هغه وخت ارزښت لري چې په عمل بدل شي.

په پای کې، دا کتاب یوازې د معلوماتو ټولګه نه ده، بلکې د فکر کولو یوه لاره ده؛ یوه داسې لاره چې انسان له ګډوډۍ څخه نظم ته، له شک څخه یقین ته او له ناپوهۍ څخه پوهې ته رسوي. هیله ده چې دا اثر د لوستونکو لپاره د علم، تفکر او پرمختګ یوه نوې دروازه پرانیزي.

لنډيز

دا کتاب د منطق د علم د بنسټيزو مفاهيمو، اصولو او عملي ارزښتونو يوه جامع او منظمه څېړنه ده چې په ساده او روانه ژبه ترتيب شوی دی. د کتاب موخه دا ده چې لوستونکی د سم فکر کولو، دقيق استدلال او د حقيقت د پېژندلو له مهارتونو سره بلد کړي.

په دې اثر کې لومړی د منطق علم عمومي پېژندنه، لغوي او اصطلاحي تعريفونه، او د دې علم ارزښت او اړتيا بيان شوې ده. وروسته د منطق اساسي موضوعات لکه مفهوم، قضيه، قياس، تصور، تصديق، حد او رسم په ساده بېلګو سره تشريح شوي دي، تر څو لوستونکی يې په اسانه ډول درک کړي.

کتاب همدارنګه د اسلامي او عصري منطق ترمنځ پرتله وړاندې کوي او د دواړو فکري مکتبونو ګډ او ځانګړي اړخونه روښانه کوي. د اسلامي علماوو لکه ابن سينا (رحمه الله)، فارابي (رحمه الله) او امام غزالي (رحمه الله) نظريات هم په کې شامل دي، چې د منطق علم ته يې مهمه ونډه ورکړې ده.

په بل برخه کې د منطق نړيوال تاريخي بهير او په افغانستان کې د دې علم پرمختګ ته کتنه شوې ده، چې د منطق د تدريس او خپرېدو پړاوونه پکې تشريح شوي دي. همدارنګه د منطق مهم اصطلاحات، کاري فعاليتونه او د استدلال ډولونه په عملي بېلګو سره بيان شوي دي.

په پای کې، کتاب دې نتيجې ته رسېږي چې منطق د انسان د فکري ودې لپاره يو اساسي علم دی چې د مغالطو د مخنيوي، د سمې پرېکړې کولو او د علمي پرمختګ لپاره مهم رول لري. دا اثر د زده‌کوونکو او څېړونکو لپاره يو ګټور لارښود دی چې کولای شي د هغوی د فکر کولو وړتيا او علمي درک پياوړی کړي.

لړلیک

عنوان **مخ**

لومړی فصل

عمومیات

سریزه

منطق هغه علم دی چې د سم فکر کولو لارې چارې انسان ته ورښيي. دا علم موږ ته دا زده کوي چې څنګه سم استدلال وکړو، څنګه د غلط او سم ترمنځ توپير وکړو، او څنګه د دليلونو ارزونه وکړو. د منطق له لارې انسان کولای شي خپل فکر منظم کړي او له تېروتنو ځان وساتي. په تعليمي او علمي ډګر کې منطق ډېر مهم دی، ځکه چې د هر علم د سم درک لپاره روښانه فکر ته اړتيا ده. منطق نه يوازې د فلسفې برخه ده، بلکې په ورځني ژوند کې هم د پرېکړو په کولو کې مرسته کوي.

(فارابي رحمه الله ، ابو نصر محمد. ۱۳۸۹؛ ابن سينا رحمه الله، حسين بن عبدالله. ۱۳۹۰)

عمومي موخې

د منطق عمومي موخه دا ده چې انسان ته د سم فكر كولو اصول ورزده کړي. دا علم هڅه کوي چې ذهن له غلطو استدلالونو او مغالطو څخه وساتي. منطق د دې سبب ګرځي چې انسان د حقيقت موندلو لپاره له سمو لارو کار واخلي. همدارنګه، دا علم د علمي بحثونو، څېړنو او استدلالونو بنسټ جوړوي. د منطق له لارې زده کوونکي کولای شي چې خپل نظريات په منظم ډول وړاندې کړي او د نورو نظريات په سمه توګه وارزوي.

(ابن رشد رحمه الله ، محمد بن احمد. ۱۳۸۸؛ طوسي، نصيرالدين. ۱۳۹۱)

پوهنيزې موخې

د منطق پوهنيزې موخې د فکر د اصلاح، د استدلال د سمون، او د علمي مهارتونو د پیاوړتیا پورې تړاو لري. دا علم زده کوونکو ته دا وړتيا ورکوي چې مفاهيم په سمه توګه تعريف کړي، قضاوتونه په دقت سره وکړي او پايلې په منطقي ډول تر لاسه کړي. همدارنګه، منطق د انتقادي فکر کولو مهارتونه پیاوړي کوي، چې دا د علمي پرمختګ لپاره ډېر مهم دي. د منطق له لارې زده کوونکي کولای شي چې د ستونزو حل په عقلاني ډول ترسره کړي.

(جرجاني، سيد شريف رحمه الله. ۱۳۸۷؛ غزالي رحمه الله ، محمد بن محمد رحمه الله. ۱۳۸۹)

د منطق پېژندنه

منطق يو علم دی چې د فکر کولو د اصولو او قوانينو مطالعه کوي. دا علم موږ ته ښيي چې څنګه له مقدماتو څخه سمه پايله ترلاسه کړو. منطق د فلسفې يوه مهمه څانګه ده، خو په نورو علومو کې هم کارول کېږي. د منطق له لارې انسان کولای شي چې د استدلال ډولونه وپېژني او د هغوی ترمنځ توپير وکړي. دا علم د ذهن لپاره د يو لارښود په څېر دی چې د فکر کولو بهير سم او منظم ساتي.

(فارابي رحمه الله، ابو نصر محمد. ۱۳۸۹؛ ابن سينا رحمه الله، حسين بن عبدالله. ۱۳۹۰)

د منطق لغوي تعريف

د "منطق" کلمه له "نطق" څخه اخيستل شوې ده، چې معنی يې خبرې کول يا څرګندول دي. په لغوي ډول، منطق هغه ځواک ته ويل کېږي چې انسان پرې خپل فکر څرګندوي. دا تعريف ښيي چې منطق د ژبې او فکر ترمنځ اړيکه لري. په عربي او فارسي متونو کې منطق د انسان د بيان او تفکر وسيله بلل شوې ده. دا لغوي مانا موږ سره مرسته کوي چې د منطق بنسټيز مفهوم درک کړو.

(ابن منظور رحمه الله ، محمد بن مکرم رحمه الله. ۱۳۸۵؛ دهخدا، علي اکبر. ۱۳۷۷)

د منطق اصطلاحي تعريف

په اصطلاح کې، منطق هغه علم دی چې د سم فکر کولو قوانين بيانوي او انسان له غلطو استدلالونو څخه ساتي. دا علم موږ ته دا زده کوي چې څنګه مقدمې ترتيب کړو او څنګه له هغوی څخه سمه پايله واخلو. اصطلاحي تعريف د منطق علم اصلي هدف روښانه کوي، چې هغه د فکر د سمون او د حقيقت موندل دي. په فلسفي کتابونو کې منطق د "آلې علم" په نوم هم ياد شوی دی.

(جرجاني، سيد شريف رحمه الله. ۱۳۸۷؛ طوسي، نصيرالدين رحمه الله. ۱۳۹۱)

د منطق موضوع

د منطق موضوع د انسان فکر او استدلال دی. دا علم د مفاهيمو، قضيو او استدلالونو مطالعه کوي. منطق دا څېړي چې څنګه يو فکر سم دی او يا غلط. د دې علم موضوع

هغه لارې دي چې انسان پرې حقیقت ته رسېږي. په عربي او فارسي منابعو کې ویل شوي چې منطق د عقل د فعالیتونو مطالعه ده. دا موضوع د نورو علومو لپاره بنسټ جوړوي.
(ابن سینا رحمه الله، حسین بن عبدالله. ۱۳۹۰؛ غزالي رحمه الله ، محمد بن محمد رحمه الله. ۱۳۸۹)

د منطق ارزښت

منطق د انسان د فکري ژوند لپاره ډېر ارزښت لري. دا علم د ذهن د تنظیم سبب ګرځي او انسان له غلطو پایلو څخه ژغوري. د منطق په مرسته، انسان کولای شي چې علمي او منطقي خبرې وکړي. دا علم د فلسفې، ساینس او نورو علومو لپاره بنسټیز اهمیت لري. په ټولنه کې هغه کسان چې منطقي فکر کوي، د ستونزو حل په ښه ډول ترسره کولای شي.
(فارابي (رحمه الله)، ابو نصر محمد. ۱۳۸۹؛ ابن رشد(رحمه الله)، محمد بن احمد. ۱۳۸۸)

د منطق اړتیا

د منطق اړتیا ځکه ده چې انسان تل د پرېکړو او استدلالونو سره مخ وي. که منطق ونه لري، نو د غلطو پایلو احتمال زیاتېږي. منطق د دې سبب ګرځي چې انسان د حقیقت او دروغو ترمنځ توپیر وکړي. په علمي څېړنو کې د منطق کارول ډېر ضروري دي. دا علم د زده کوونکو لپاره د فکر کولو یو مهم وسیله ده چې د هغوی ذهني وړتیاوې پیاوړې کوي.
(غزالي، محمد بن محمد. ۱۳۸۹؛ جرجاني، سید شریف. ۱۳۸۷)

د منطق توپیر له نورو علومو سره

منطق له نورو علومو سره دا توپیر لري چې دا د کوم ځانګړي موضوع مطالعه نه کوي، بلکې د فکر کولو طریقه څېړي. نور علوم لکه فزیک، کیمیا او تاریخ ځانګړي موضوعات لري، خو منطق د ټولو علومو لپاره د وسیلې په توګه کار کوي. دا علم د استدلال اصول برابروي چې په هر علم کې کارول کېږي. له همدې امله، منطق ته "آلي علم" ویل کېږي.
(طوسي، نصیرالدین. ۱۳۹۱؛ ابن سینا (رحمه الله)، حسین بن عبدالله. ۱۳۹۰)

۱ .ابو نصر فارابي (رحمه الله)

فارابي (رحمه الله) منطق داسې تعریفوي: منطق هغه علم دی چې انسان ته د سم فکر کولو لارې ښیي او ذهن له تېروتنې ساتي. د هغه په نظر، منطق د عقل لپاره د یوې وسیلې په توګه کار کوي چې انسان پرې سمې پایلې ته رسېږي.

۲ .ابن سینا (رحمه الله)

ابن سینا (رحمه الله) منطق داسې تعریف کړی: منطق هغه علم دی چې د فکر کولو اصول بیانوي او انسان د استدلال په وخت کې له خطا څخه ساتي. هغه منطق ته "آلې علم" وایي، یعنې داسې وسیله چې نور علوم پرې سم درک کېږي.

۳ .امام غزالي (رحمه الله)

امام غزالي (رحمه الله) وایي: منطق هغه قانوني معیار دی چې د صحیح او فاسد استدلال ترمنځ توپیر کوي. د هغه په نظر، څوک چې منطق نه پوهېږي، د علم په برخه کې یې باور کمزوری وي.

۴ .ابن رشد(رحمه الله)

ابن رشد(رحمه الله) منطق داسې تعریفوي: منطق هغه علم دی چې د برهان او استدلال لارې روښانه کوي او انسان ته د حقیقت د موندلو توان ورکوي. هغه د منطق اهمیت د فلسفې لپاره ډېر اړین بولي.

۵ .نصیرالدین طوسي (رحمه الله)

طوسي وایي: منطق هغه علم دی چې د ذهن د فکر کولو قوانین تنظیموي او انسان ته دا وړتیا ورکوي چې له مقدماتو څخه سمه پایله واخلي.

٦ .سید شریف جرجاني (رحمه الله)

جرجاني منطق داسې تعریف کړی: منطق هغه علم دی چې د معلومو شیانو له لارې د نامعلومو شیانو د معلومولو طریقې ښیي. دا تعریف د استدلال پر عملي اړخ ټینګار کوي.

د اسلامي علماوو له نظره، منطق یو "آلې علم" دی چې د فکر د سمون، د استدلال د ارزونې او د حقیقت د موندلو لپاره کارول کېږي. ټول علماء په دې اتفاق لري چې منطق انسان له غلطو پایلو ژغوري او د علمي پرمختګ بنسټ جوړوي.

د منطق مشهور اسلامي کتابونه

د منطق علم په اسلامي نړۍ کې ډېر غني میراث لري، او ګڼو علماوو پکې مهم او بنسټیز کتابونه لیکلي دي. لاندې د **مشهور اسلامي منطق کتابونه** په لنډه پېژندنه سره وړاندې کېږي:

۱ .الشفا (د منطق برخه) – د **ابن سینا (رحمه الله)**

دا کتاب د فلسفې یوه ستره دایرةالمعارف ده چې د منطق برخه یې ډېر مهمه ده. ابن سینا (رحمه الله) پکې د مفاهیمو، قضیو او قیاس په اړه ژور بحث کړی دی.

۲ .النجاة – د **ابن سینا (رحمه الله)**

دا کتاب د الشفا لنډه بڼه ده. د منطق برخه یې ساده او منظم وړاندې شوې او د زده کوونکو لپاره ډېره ګټوره ده.

۳ .معیار العلم – د **امام غزالي (رحمه الله)**

امام غزالي (رحمه الله) په دې کتاب کې منطق په ساده ژبه بیان کړی او د استدلال اصول یې روښانه کړي دي. دا کتاب د منطق او اصول الفقه ترمنځ اړیکه هم ښیي.

۴ .محک النظر – د **امام غزالي (رحمه الله)**

دا د منطق یو بل مهم اثر دی چې پکې د فکر کولو اصول او د دلیل ارزونه بیان شوې ده.

۵ .اساس الاقتباس – د **نصیرالدین طوسي (رحمه الله)**

دا کتاب د منطق په علم کې یو له مهمو اثارو څخه دی. طوسي پکې د منطق ټول مهم مباحث په منظم ډول راټول کړي دي.

٦ .تلخیص منطق ارسطو – د **ابن رشد(رحمه الله)**

ابن رشد(رحمه الله) د ارسطو د منطق لنډیز کړی او په واضح ډول یې تشریح کړی دی. دا کتاب د اسلامي او یوناني فکر ترمنځ اړیکه ښیي.

۷ .الاشارات والتنبيهات – د **ابن سينا (رحمه الله)**

دا کتاب د فلسفې او منطق یو مهم اثر دی چې پکې ژور او دقیق بحثونه شوي دي.

۸ .احصاء العلوم – د **فارابي (رحمه الله)**

فارابي (رحمه الله) پکې علوم طبقه بندي کړي او د منطق علم ته یې ځانګړی ځای ورکړی دی.

۹ .القیاس – د **فارابي (رحمه الله)**

دا کتاب په ځانګړي ډول د قیاس (استدلال) په اړه لیکل شوی او د منطق مهمه برخه بیانوي.

۱۰ .التعریفات – د **سید شریف جرجاني (رحمه الله)**

که څه هم دا یو عمومي کتاب دی، خو د منطق اړوند اصطلاحات پکې ډېر په وضاحت سره تعریف شوي دي.

دا کتابونه د اسلامي منطق بنسټیز اثار ګڼل کېږي. ډېری یې د یوناني منطق (ارسطو) پر بنسټ لیکل شوي، خو اسلامي علماوو پکې نوښتونه هم کړي دي. دغه اثار تر اوسه د فلسفې او منطق په زده کړو کې کارول کېږي.

د اسلام مبارک دین له نظره د منطق علم زده کړه

د منطق پوه یوه مهمه او د بحث وړ موضوع ده چې د علماوو تر منځ پکې بېلابېل نظرونه شته. خو که په اعتدال سره وڅېړل شي، نو ښکاري چې منطق په اصل کې یوه وسیله ده نه هدف او حکم یې د کارونې له ډول سره تړلی دی. لاندې به دا موضوع په علمي او متوازن ډول تشریح کړو:

۱ .د منطق علم اصل حکم

په اسلامي لید کې منطق په ذات کې نه حرام دی او نه واجب، بلکې حکم یې د کارونې له هدف سره تړلی دی. که منطق د حق د پېژندلو، د دین د دفاع، او د علم د وضاحت لپاره وکارول شي، نو دا گټور او حتی کله ناکله ضروري هم گرځي. خو که دا د شک، مغالطې، یا د باطل د ترویج لپاره وکارول شي، نو بیا مذموم گڼل کېږي.

د بېلگې په توگه، ابو حامد الغزالي منطق د علم یوه ضروري وسیله بللې او ویلي یې دي چې:

"هغه څوک چې منطق نه پېژني، د هغه پر علم باور نشته.(Al-Ghazali, 2005) "

د اسلام له نظره د **منطق علم زده کړه** یوه مهمه علمي موضوع ده چې د علماوو تر منځ پکې بېلابېل نظرونه موجود دي. که دا موضوع په اعتدال او علمي ډول وڅېړل شي، نو څرگندیږي چې منطق په ذات کې یوه وسیله ده، او ارزښت یې د کارونې له هدف سره تړلی دی.

لومړی، د منطق د اصل حکم په اړه باید وویل شي چې دا علم نه مطلق واجب دی او نه مطلق حرام، بلکې د کارونې له هدف سره سم یې حکم بدلېږي. که منطق د حق د پېژندلو، د دین د دفاع، او د علم د وضاحت لپاره وکارول شي، نو دا گټور او حتی کله ناکله ضروري گرځي. د بېلگې په توگه، ابو حامد الغزالي منطق د علم یوه مهمه وسیله بللې او ټینگار یې کړی چې څوک منطق ونه پېژني، د هغه پر علم بشپړ باور نه شي کېدای (الغزالي، ۲۰۰۵).

دوهم، ډېری اسلامي علماوو د منطق زده کړه جایز بللې ده، په ځانګړي ډول د هغو کسانو لپاره چې د دیني علومو زده کړه کوي .ابن سینا (رحمه الله) منطق د ټولو علومو مقدمه ګڼلې او ویلي یې دي چې پرته له منطقي اصولو څخه علمي استدلال نیمګړی پاتې کېږي (ابن سینا (رحمه الله)، ۱۹۸۴). همدارنګه فخرالدین الرازي په اصول الفقه او کلام کې له منطق څخه پراخه ګټه اخیستې او دا یې د استدلال د پیاوړتیا لپاره اړین بللی (الرازي، ۱۹۸۷). دغه راز ابن رشد(رحمه الله) هڅه کړې چې منطق د شریعت او عقل تر منځ د تفاهم وسیله وګرځوي (ابن رشد(رحمه الله)، ۲۰۰۱).

دریېیم، ځینې علماوو د منطق په اړه احتیاطي یا انتقادي دریځ غوره کړی دی. د دې له ډلې څخه ابن تیمیه د یوناني منطق پر ځینو برخو نیوکه کړې او دا یې د فلسفي انحراف سبب بللی (ابن تیمیه، ۱۹۹۳). همدارنګه ابن قیم الجوزیه د منطق د ناسم استعمال په اړه خبرداری ورکړی او ټینګار یې کړی چې دا علم باید د شریعت له چوکاټ څخه بهر ونه کارول شي (ابن القیم، ۲۰۰۲). خو دا علما مطلق منطق نه ردوي، بلکې یوازې د هغه پر ځینو فلسفي بڼو نیوکه کوي.

په عمومي ډول، د ډېرو علماوو راجح نظر دا دی چې منطق یو "آلي علم" دی، لکه نحو او اصول الفقه. یعنې که دا د حق لپاره وکارول شي، نو ګټور دی، او که د باطل لپاره وکارول شي، نو زیانمن دی. له همدې امله، د منطق زده کړه جایز ده او کله ناکله د اړتیا په صورت کې مستحب یا واجب کفایي هم ګرځېدلی شي (الغزالي، ۲۰۰۵؛ ابن سینا (رحمه الله)، ۱۹۸۴).

په پایله کې، ویلای شو چې د اسلام له نظره منطق یو بې‌طرفه علم دی چې د انسان د فکر د سمون، د استدلال د پیاوړتیا، او د حقیقت د درک لپاره کارول کېدای شي. که دا علم د دیني اصولو په رڼا کې وکارول شي، نو ډېرې علمي او فکري ګټې لري، لکه د قرآن او حدیث ښه فهم، د شبهاتو ردول، او د مغالطو پېژندل.

۲ .د منطق د زده کړې پلویان

ډېری اسلامي علماوو د منطق زده کړه جایز او حتی ضروري ګڼلې ده، په ځانګړي ډول د هغو کسانو لپاره چې:

- د دیني علومو (فقه، اصول، کلام) زده کړه کوي
- له شبهاتو سره مخ کېږي
- غواړي استدلال قوي کړي

له دې ډلې څخه مهم علما دا دي:

- ابن سینا (رحمه الله) :منطق یې د ټولو علومو مقدمه بلله
- فخرالدین الرازي :په کلام کې یې منطق پراخ کارولی
- ابن رشد(رحمه الله) :منطق یې د فلسفې او شریعت تر منځ د اړیکې وسیله بلله

د دوی په نظر، منطق د عقل د سم استعمال لپاره یو مهم ابزار دی.

۳ .د منطق مخالف نظرونه

ځینې علماوو د منطق په اړه احتیاطي یا منفي نظر هم څرګند کړی، په ځانګړي ډول ځکه چې:

- منطق د یوناني فلسفې څخه راغلی
- ممکن د شک او فلسفي انحراف سبب شي
- ځینې مفاهیم یې له اسلامي عقیدې سره ټکر لري

د دې نظر استازي کېدای شي:

- ابن تیمیه :هغه د یوناني منطق سخت نقد کړی
- ابن قیم الجوزیه :هغه هم د فلسفي منطق په اړه احتیاط سپارښتنه کړې

خو باید یادونه وشي چې دوی مطلق منطق نه ردوي، بلکې د هغه ځانګړو فلسفي بڼو باندې نیوکه کوي.

۴ .معتدل او راجح نظر

د ډېرو معاصرو علماوو په نظر، منطق د "آلې علم (Tool Science) "دی، لکه نحو (ګرامر) او اصول الفقه. یعنې:

- که د حق لپاره وکارول شي → محمود دی
- که د باطل لپاره وکارول شي → مذموم دی

نو راجح (قوي) نظر دا دی چې:
☞د منطق زده کړه **جایز** ده،
☞او د اړتیا په صورت کې **مستحب یا حتی واجب کفایي** کېدای شي.

۵ .د منطق ګټې له اسلامي نظره

منطق زده کول لاندې ګټې لري:

- د قرآن او حدیث د مفاهیمو ښه درک
- د استدلال قوت (په فقه او کلام کې)
- د شبهاتو ردول
- د مغالطو پېژندل

د بېلګې په توګه، د اصول الفقه ډېری قواعد په منطقي اصولو ولاړ دي، لکه:

- عموم او خصوص
- علت او معلول
- قیاس

د اسلام له نظره منطق یو بې‌طرفه علم دی چې ارزښت یې د کارونې له هدف سره تړلی دی. ډېری ستر اسلامي علماوو دا د علمي تفکر لپاره ضروري وسیله بللې، خو ځینو نورو یې د ناسم استعمال په اړه خبرداری ورکړی دی. تر ټولو متوازن نظر دا دی چې منطق زده کول جایز او ګټور دي، په ځانګړي ډول که د دین د فهم، د حق د دفاع، او د صحیح فکر لپاره وکارول شي.

د عصري علومو او ساینس له نظره د منطق زده کړه

د عصري علومو او ساینس له نظره د منطق زده کړه یوازې یو اختیاري یا ثانوي مهارت نه دی، بلکې د علمي فکر، څېړنې، او ټکنالوژۍ یو بنسټیز رکن ګڼل کېږي. په معاصر علمي چاپېریال کې منطق د) "critical thinking" انتقادي فکر(، "problem solving")ستونزې حل کول)، او) "scientific reasoning" علمي استدلال) لپاره اړین ابزار بلل کېږي. لاندې به دا موضوع په تفصیلي او علمي ډول تشریح کړو، او ماخذونه به د APA ستایل مطابق د پراګرافونو دننه راوړو.

۱ .منطق د علمي فکر بنسټ

په عصري ساینس کې هره علمي نظریه، فرضیه، یا تجربه باید د منطقي اصولو پر بنسټ ولاړه وي. منطق دا تضمینوي چې د څېړنې پایلې له مقدماتو سره سازګارې وي او په استدلال کې کومه مغالطه نه وي. د بېلګې په توګه، د علمي میتود (Scientific Method) بنسټیز ګامونه—لکه فرضیه جوړول، ازموینه، او نتیجه اخیستل—ټول د منطقي استدلال پر اصولو ولاړ دي.(Popper, 2002)

فیلسوف د علم Karl Popperټینګار کوي چې علمي نظریې باید د "رد کېدنې وړتیا " (falsifiability)ولري، او دا یو منطقي معیار دی چې له مخې یې علم له غیر علم څخه بېلېږي .(Popper, 2002) دا ښیي چې منطق د علم د اعتبار لپاره یو اساسي شرط دی.

۲ .منطق او رياضيات

په عصري علومو کې منطق له رياضياتو سره ژوره اړيکه لري. رياضيات خپله د منطق يوه پراخه شوې بڼه ګڼل کېږي، ځکه چې ټول رياضيکي اثباتونه د منطقي استدلال پر بنسټ ولاړ دي. د Gottlob Frege او Bertrand Russell هڅه دا وه چې رياضيات په بشپړ ډول د منطق پر بنسټ تشريح کړي، چې دې نظريې ته "Logicism" ويل کېږي (Russell & Whitehead, 1910).

د دې له مخې، د منطق زده کړه د رياضي، فزيک، او انجينرۍ زده کوونکو لپاره ضروري ګڼل کېږي، ځکه چې پرته له منطقي اصولو څخه دقيق محاسبه او اثبات ممکن نه دی (Enderton, 2001).

۳ .منطق او کمپيوټر ساينس

په معاصر نړۍ کې د منطق تر ټولو عملي کارونه په کمپيوټر ساينس کې ليدل کېږي. ټول کمپيوټرونه، پروګرامونه، او ډيجيټل سيستمونه د منطقي اصولو پر بنسټ کار کوي، په ځانګړي ډول د Boolean Logic پر بنسټ چې د George Boole له خوا رامنځته شوی (Boole, 1854).

د بېلګې په توګه:

- If (P) then (Q)
- True / False

دا ټول د منطقي جوړښتونو بېلګې دي. د مصنوعي ځيرکتيا(AI) ، ډيټابېسونو، او الګوريتمونو جوړښت هم د منطق پر اصولو ولاړ دی. له همدې امله، د منطق زده کړه په ټکنالوژۍ کې يو بنسټيز مهارت ګڼل کېږي.(Russell & Norvig, 2021)

۴ .منطق او انتقادي فکر(Critical Thinking)

عصري تعليمي سيستمونه پر دې ټينګار کوي چې زده کوونکي بايد يوازې معلومات زده نه کړي، بلکې د تحليل، ارزونې، او استدلال وړتيا هم ولري. دا وړتياوې د منطق له لارې ترلاسه کېږي.

د Irving Copi په وينا، منطق هغه علم دی چې انسان ته دا زده کوي څنګه سم استدلال وکړي او څنګه غلط استدلال وپېژني .(Copi, 2014) دا مهارتونه په ورځني ژوند، علمي څېړنه، او مسلکي کارونو کې ډېر مهم دي.

۵ .د منطق زده کړې حکم(Modern Scientific View)

د عصري علومو له نظره، د منطق زده کړه:

- **ضروري** (Essential) ده: د علمي څېړنې او تحليل لپاره
- **بنسټيز مهارت** (Fundamental Skill) دی: په رياضياتو، ساينس، او ټکنالوژۍ کې
- **عملي اړتيا** (Practical Need) ده: په کمپيوټر ساينس، AI، او انجينرۍ کې

نو ويلای شو چې:

☞د منطق زده کړه په عصري علومو کې **شديداً توصيه شوې** (Highly Recommended)ده

☞او په ځينو برخو کې **تقريباً لازمي** (Almost Mandatory) ګڼل کېږي

د عصري علومو له نظره، منطق د فکر کولو يوه اساسي وسيله ده چې د علمي استدلال، رياضيکي تحليل، او ټکنالوژيکي پرمختګ لپاره ضروري ده. دا علم انسان ته دا وړتيا ورکوي چې دقيق فکر وکړي، قوي استدلال وړاندې کړي، او د حقيقت او خطا تر منځ توپير وکړي. له همدې امله، د منطق زده کړه په معاصر علمي نړۍ کې نه يوازې ګټوره، بلکې اړينه ګڼل کېږي.

دويم فصل

د منطق دعلم مهم اصطلاحات

۱ .مفهوم(Concept)

تشريح:

مفهوم هغه ذهني انځور ته ويل کېږي چې انسان د يو شي په اړه په ذهن کې جوړوي. دا د فکر بنسټيزه برخه ده او لا تر اوسه پکې د حکم (مثبت يا منفي) خبره نه وي شوې.

بېلګه:

"انسان" يو مفهوم دی، ځکه يوازې د يو موجود تصور دی، نه حکم.

۲ .قضيه(Proposition)

تشريح:

قضيه هغه جمله ده چې پکې د يو شي په اړه حکم (مثبت يا منفي) کېږي، يعنې يو څه منو يا يې ردوو.

بېلګه:

"انسان فاني دی." دا يوه قضيه ده، ځکه يو حکم پکې شته.

۳ .قياس(Syllogism)

تشريح:

قياس هغه منطقي استدلال دی چې له دوو يا څو قضيو څخه يوه نوې پايله ترلاسه کېږي.

بېلګه:

ټول انسانان فاني دي.

احمد انسان دی.

نو احمد فاني دی.

۴ .حد(Definition)

تشریح:

حد د یو شي بشپړ او دقیق تعریف ته ویل کېږي، چې د هغه ماهیت روښانه کړي.

بېلګه:

"انسان حیوان ناطق دی." دا د انسان حد دی.

۵ .رسم(Description)

تشریح:

رسم هغه تعریف دی چې د یو شي ځانګړتیاوې بیانوي، خو بشپړ ماهیت یې نه ښیي.

بېلګه:

"انسان هغه موجود دی چې خندا کوي." دا رسم دی، نه بشپړ تعریف.

٦ .کلی(Universal)

تشریح:

کلی هغه مفهوم دی چې پر ډېرو افرادو تطبیقېږي.

بېلګه:

"انسان" یو کلی مفهوم دی، ځکه پر ټولو انسانانو اطلاق کېږي.

۷ .جزئي(Particular)

تشریح:

جزئي هغه مفهوم دی چې یوازې پر یو ځانګړي فرد اطلاق کېږي.

بېلګه:

"احمد" یو جزئي دی، ځکه یوازې یو کس ښيي.

٨ .تصور(Simple Understanding)

تشریح:

تصور هغه ساده درک دی چې انسان د یو شي په اړه لري، پرته له دې چې پرې حکم وکړي.

بېلګه:

د "کتاب" تصور، یوازې د کتاب پېژندنه ده.

٩ .تصدیق(Assent/Judgment)

تشریح:

تصدیق هغه وخت رامنځته کېږي چې انسان یو شی ومني یا یې رد کړي.

بېلګه:

"کتاب ګټور دی." دا تصدیق دی.

١٠ .مقدمات(Premises)

تشریح:

مقدمات هغه قضیې دي چې د استدلال د پیل لپاره کارول کېږي.

بېلګه:

"ټول انسانان فاني دي" او "احمد انسان دی" دواړه مقدمات دي.

١١ .نتیجه(Conclusion)

تشریح:

نتیجه هغه پایله ده چې له مقدماتو څخه ترلاسه کېږي.

بېلګه:

"احمد فاني دی" د پورته مقدماتو نتیجه ده.

۱۲ .مغالطه(Fallacy)

تشریح:

مغالطه هغه غلط استدلال ته ویل کېږي چې ظاهراً سم ښکاري خو په حقیقت کې ناسم وي.

بېلګه:

"دا کس شتمن دی، نو حتماً پوه هم دی." دا مغالطه ده.

۱۳ .استقراء(Induction)

تشریح:

استقراء هغه استدلال دی چې له جزئیاتو څخه عمومي پایله اخلي.

بېلګه:

ما څو انسانان ولیدل چې مړه شول، نو ټول انسانان مري.

۱۴ .تمثیل(Analogy)

تشریح:

تمثیل هغه استدلال دی چې د دوو شیانو ترمنځ د ورته والي له مخې نتیجه اخلي.

بېلګه:

زما موټر او ستا موټر یو ډول دي، زما خراب شو، نو ستا به هم خراب شي.

۱۵ .برهان(Proof)

تشریح:

برهان هغه قوي او یقیني استدلال دی چې سمه او قطعي پایله ورکوي.

بېلګه:

۲+۲=۴، دا یو یقیني حقیقت دی.

دا اصطلاحات د منطق د علم بنسټ جوړوي. که زده کوونکی دا مفاهیم ښه درک کړي، نو کولای شي سم فکر، قوي استدلال او علمي تحلیل ترسره کړي.

درېيم فصل

د منطق ۳۰ مهمې موضوعات

۱ .مفهوم

تشريح: د يو شي ذهني تصور.

بېلګه: "کتاب"

۲ .قضيه

تشريح: هغه جمله چې حکم ولري.

بېلګه: "کتاب ګټور دی"

۳ .تصور

تشريح: ساده درک پرته له حکم څخه.

بېلګه: "انسان"

۴ .تصديق

تشريح: د يو شي منل يا ردول.

بېلګه: "انسان فاني دی"

۵ .کلی

تشريح: هغه مفهوم چې پر ډېرو اطلاق شي.

بېلګه: "انسان"

٦ .جزئي

تشريح: يوازې پر يو فرد اطلاق کېږي.

بېلګه: "احمد"

۷ .حد (تعریف)

تشریح: د یو شي بشپړ تعریف.

بېلګه: "انسان حیوان ناطق دی"

۸ .رسم

تشریح: نیمګړی تعریف.

بېلګه: "انسان خندا کوي"

۹ .قضیه حملیه

تشریح: مستقیم حکم بیانوي.

بېلګه: "اسمان شین دی"

۱۰ .قضیه شرطیه

تشریح: د شرط په بڼه وي.

بېلګه: "که باران وشي، ځمکه لمدېږي"

۱۱ .مقدمات

تشریح: د استدلال پیل جملې.

بېلګه: "ټول انسانان فاني دي"

۱۲ .نتیجه

تشریح: د استدلال پایله.

بېلګه: "احمد فاني دی"

۱۳ .قیاس

تشریح: له مقدماتو نتیجه اخیستل.

بېلګه: انسان فاني دی + احمد انسان دی = احمد فاني دی

۱۴ .استقراء

تشریح: له جزئیاتو عمومي حکم اخیستل.

بېلگه: ټول لیدل شوي انسانان مري

۱۵ .تمثیل

تشریح: د ورته والي له مخې نتیجه.

بېلگه: زما موټر خراب شو، ستا هم به خراب شي

۱٦ .برهان

تشریح: قوي او یقیني استدلال.

بېلگه: ۲+۲=۴

۱۷ .مغالطه

تشریح: غلط استدلال.

بېلگه: شتمن دی نو پوه دی

۱۸ .جنس

تشریح: عامه ځانگړنه.

بېلگه: "حیوان"

۱۹ .نوع

تشریح: ځانگړی ډول.

بېلگه: "انسان"

۲۰ .فصل

تشریح: د نوع ځانگړې نښه.

بېلگه: "ناطق"

۲۱ .عرض عام

تشریح: عامه صفت.

بېلګه: "حرکت"

۲۲ .عرض خاص

تشریح: ځانګړی صفت.

بېلګه: "خندا"

۲۳ .قضیه کلیه

تشریح: پر ټولو تطبیق کېږي.

بېلګه: "ټول انسانان فاني دي"

۲۴ .قضیه جزئیه

تشریح: پر ځینو تطبیق کېږي.

بېلګه: "ځینې انسانان زده کوونکي دي"

۲۵ .تناقض

تشریح: دوه متضاد حکمونه.

بېلګه: "انسان ژوندی دی" او "انسان ژوندی نه دی"

۲٦ .تضاد

تشریح: دوه مخالف خو دواړه غلط کېدای شي.

بېلګه: "ټول انسانان ښه دي" او "هیڅ انسان ښه نه دی"

۲۷ .عکس قضیه

تشریح: د قضیې اړول.

بېلګه: "ځینې انسانان لیکوال دي" → "ځینې لیکوالان انسانان دي"

۲۸ .شرط لازم

تشریح: پرته له دې شی نه بل نه کېږي.

بېلگه: اور ته تودوخه لازمه ده

۲۹ .شرط کافي

تشریح: که وي، نتیجه حتمي ده.

بېلگه: باران = ځمکه لمده

۳۰ .استدلال

تشریح: د فکر کولو منظم بهیر.

بېلگه: که مطالعه وکړم، بریالی کېږم

دا ۳۰ موضوعگانې د منطق بنسټیز عناصر دي. د دې مفاهیمو په زده کولو سره انسان کولای شي خپل فکر منظم کړي، سم استدلال وکړي او له مغالطو ځان وساتي.

څلورم فصل

د منطق مهم عملي اوکاري فعالیتونه

منطق یوازې نظري علم نه دی، بلکې عملي او کاري اړخونه هم لري چې د انسان د فکر، زده کړې او ورځني ژوند په تنظیم کې مهم رول لوبوي. لاندې د منطق مهم کاري فعالیتونه په ساده او روانه ژبه بیان شوي دي:

۱ .د فکر تنظیم

منطق انسان ته دا وړتیا ورکوي چې خپل فکرونه منظم او ترتیب کړي، تر څو ګډوډي او تېروتنه کمه شي.

بېلګه :یو زده کوونکی د مقالې لیکلو پر مهال خپل نظریات په منظم ډول وړاندې کوي.

۲ .سم استدلال کول

منطق د دې سبب ګرځي چې انسان له مقدماتو څخه سمه پایله واخلي.

بېلګه :که "ټول انسانان فاني دي" او "احمد انسان دی"، نو "احمد فاني دی."

۳ .د مغالطو پېژندنه

منطق انسان ته دا ور زده کوي چې غلط استدلالونه وپېژني او له هغوی ځان وساتي.

بېلګه :دا چې "شتمن دی، نو پوه دی" غلطه پایله ده.

۴ .د پرېکړې کولو مهارت

منطق د سمې پرېکړې کولو لپاره بنسټ برابروي.

بېلګه :د کار انتخاب پر مهال د ګټو او زیانونو پرتله کول.

۵ .د ستونزو حل

منطق د ستونزو د حل لپاره منظم فکر رامنځته کوي.

بېلګه :د ریاضي مسئله د مرحلو په اساس حل کول.

٦ .انتقادي فکر(Critical Thinking)

منطق انسان ته دا توان ورکوي چې معلومات تحلیل کړي او بې له دلیله څه ونه مني.

بېلګه :د یو خبر حقیقت ارزول.

۷ .د علمي څېړنې مرسته

منطق د څېړنې په بهیر کې د معلوماتو تحلیل او نتیجه اخیستل اسانه کوي.

بېلګه :د سروې معلوماتو تحلیل او پایله وړاندې کول.

۸ .د مفاهیمو روښانتیا

منطق مرسته کوي چې مفاهیم واضح او دقیق تعریف شي.

بېلګه :د "تعلیم" واضح تعریف وړاندې کول.

۹ .د بحث او مناظرې مهارت

منطق انسان ته دا وړتیا ورکوي چې خپل نظر په دلیل سره وړاندې کړي.

بېلګه :په ټولګي کې د یو موضوع په اړه منطقي بحث کول.

۱۰ .د معلوماتو تحلیل

منطق د معلوماتو د تحلیل او ارزونې وسیله ده.

بېلګه :د احصایوي معلوماتو معنا اخیستل.

۱۱ .د ژبې سم استعمال

منطق د ژبې په روښانه او دقیق کارولو کې مرسته کوي.

بېلګه :مبهمې جملې روښانه کول.

۱۲ .د اړیکو درک کول

منطق د علت او معلول ترمنځ اړیکه ښیي.

بېلګه :باران ← لمده ځمکه.

۱۳ .د نوښت او ابتکار ملاتړ

منطق د نوو نظریاتو د جوړولو بنسټ برابروي.

بېلګه :د یوې نوې طریقې وړاندې کول.

۱۴ .د زده‌کړې اسانتیا

منطق د زده‌کړې پروسه اسانه او اغېزمنه کوي.

بېلګه :د موضوعاتو منظم یادول.

۱۵ .د حقیقت موندل

منطق د حقیقت د پېژندلو وسیله ده.

بېلګه :د دلیل پر اساس پایله اخیستل.

د منطق کاري فعالیتونه د انسان د فکري ژوند بنسټ جوړوي. دا فعالیتونه نه یوازې په علمي برخه کې، بلکې په ورځني ژوند، پرېکړو، او اړیکو کې هم مهم رول لري. هر څوک چې منطق په عملي ډول وکاروي، کولای شي منظم فکر، قوي استدلال او بریالی ژوند ولري.

د منطق کاري فعالیتونه د انسان د فکري ژوند بنسټ جوړوي. دا فعالیتونه نه یوازې په علمي برخه کې، بلکې په ورځني ژوند، پرېکړو، او اړیکو کې هم مهم رول لري. هر څوک چې منطق په عملي ډول وکاروي، کولای شي منظم فکر، قوي استدلال او بریالی ژوند ولري.

پنځم فصل

د منطق اسلامي او عصري مفاهیم

منطق د فکر کولو د اصولو علم دی، خو دا علم په تاریخي توګه په دوو مهمو برخو وده کړې ده :**اسلامي (کلاسیک) منطق** او **عصري (مدرن) منطق** .لاندې دواړه په ساده او روانه ژبه تشریح کېږي:

لومړی برخه: اسلامي منطق (کلاسیک منطق)

اسلامي منطق هغه دی چې د یوناني فیلسوف ارسطو پر بنسټ د اسلامي علماوو لکه ابن سینا (رحمه الله)، امام غزالي (رحمه الله) او نصیرالدین طوسي (رحمه الله) له خوا پراخ او بشپړ شو. د منطق علم د انساني فکر د تنظیم، د استدلال د سمون، او د حقیقت د موندنې لپاره یو بنسټیز علم ګڼل کېږي. دا علم موږ ته دا زده کوي چې څنګه مفاهیم په سمه توګه درک کړو، څنګه د قضیو تر منځ اړیکې جوړې کړو، او څنګه له مقدماتو څخه سمه نتیجه واخلو. لاندې به د منطق مهم مفاهیم لکه تصور او تصدیق، قضیه، قیاس، کلیات خمس، او حد او رسم په تفصیل سره تشریح کړو.

۱ .تصور او تصدیق

په منطق کې پوهه عموماً په دوو بنسټیزو برخو وېشل کېږي: تصور (Concept) او تصدیق (Judgment).تصور هغه ساده ادراک دی چې ذهن یې د یو شي په اړه پرته له دې چې کوم حکم پرې وکړي، ترلاسه کوي. کله چې موږ د "انسان"، "کتاب"، یا "غر" کلمه اورو، نو ذهن مو یوازې د هغه شي بڼه او مفهوم درک کوي، خو دا نه وایي چې دا شی څه دی یا څنګه دی. دا ډول ادراک ته تصور ویل کېږي.(Al-Ghazali, 2005)
تصور د پوهې لومړنی پړاو دی، ځکه هر ډول پیچلی فکر د ساده مفاهیمو څخه جوړېږي. د مثال په توګه، که یو زده کوونکی د "عدل" مفهوم درک نه کړي، نو د "عدالت تأمین مهم دی" جمله به هم سم نه شي درک کولی.

برعکس، تصدیق هغه وخت رامنځته کېږي کله چې ذهن د دوو یا زیاتو مفاهیمو تر منځ اړیکه جوړوي او یو حکم کوي. لکه: "انسان فاني دی." دلته "انسان" او "فاني" دوه مفاهیم دي، خو کله چې موږ دا دواړه سره وتړو او حکم وکړو، نو تصدیق منځته راځي (Ibn Sina, 1984).

په فلسفي لحاظ، تصدیق د صدق او کذب وړ دی، یعنې دا ارزول کېدای شي چې جمله رښتیا ده که دروغ. خو تصور یوازې درک دی، او نه شي ویل کېدای چې رښتیا دی که غلط.

۲ .قضیه (حملیه او شرطیه)

قضیه هغه جمله ده چې په هغې کې یو حکم شوی وي او د صدق یا کذب احتمال ولري. قضیې په منطق کې په دوه ډوله وېشل کېږي: حملیه او شرطیه.

الف) قضیه حملیه

حملیه قضیه هغه ده چې پکې یو شی پر بل باندې حمل کېږي. لکه: "انسان فاني دی." دلته "فاني" د "انسان" صفت دی. دا ډول قضیې درې برخې لري:

- موضوع :(Subject) انسان
- محمول :(Predicate) فاني
- رابطه :(Copula) دی

دا ډول قضیې د منطق د اساسي جوړښت برخه ده او د استدلال په ډېرو برخو کې کارول کېږي.(Copi, 2014)

ب) قضیه شرطیه

شرطیه قضیه هغه ده چې د شرط او جزا (نتیجې) تر منځ اړیکه ښیي. لکه: "که باران وشي، ځمکه لمدېږي." دلته دوه برخې دي:

- شرط: باران وشي
- نتیجه: ځمکه لمدېږي

شرطیه قضیې بیا په دوه ډوله دي:

1. متصله: چې شرط او نتیجه یو بل سره تړلي وي
2. منفصله: چې یو له بل څخه جلا انتخابونه وړاندې کوي

شرطیه قضیې د احتمالي او علت-معلول اړیکو د تحلیل لپاره ډېرې مهمې دي (Hurley, 2015).

۳. قیاس(Syllogism)

قیاس د منطق هغه مهم اصل دی چې له مخې یې له دوو مقدماتو څخه یوه نتیجه اخیستل کېږي. دا د استدلال یو منظم او قانونمند شکل دی. د مثال په توګه:

- هر انسان فاني دی
- احمد انسان دی
- نو احمد فاني دی

په دې مثال کې:

- لومړۍ مقدمه: کلیه قاعده ده
- دوهمه مقدمه: جزئي حالت دی
- نتیجه: منطقي پایله ده

قیاس درې برخې لري:

1. کبری مقدمه
2. صغری مقدمه
3. نتیجه

د ارسطو په اند، قیاس د منطق تر ټولو مهمه وسیله ده چې د علمي استدلال بنسټ جوړوي. هغه په خپل کتاب "ارګانون" کې د قیاس تفصیلي اصول بیان کړي دي (Aristotle, 1996).

قیاس باید د اعتبار شرایط ولري، لکه:

- مقدمات باید رښتیني وي
- ترتیب باید سم وي
- نتیجه باید له مقدماتو څخه لازماً راووځي

۴. کلیات خمس(Five Universals)

کلیات خمس هغه پنځه مفاهیم دي چې د تعریف او تحلیل په برخه کې کارول کېږي. دا مفاهیم د یوناني فلسفې څخه اسلامي منطق ته انتقال شوي دي.

۱ .جنس(Genus)

هغه کلی مفهوم دی چې څو نوعې تر ځان لاندې لري. لکه: "حیوان" د انسان او اس جنس دی.

۲ .نوع(Species)

هغه مفهوم چې د یو جنس لاندې راځي او ځانګړې بڼه لري. لکه: "انسان" د حیوان نوع دی.

۳ .فصل(Differentia)

هغه ځانګړتیا چې یو نوع له بل څخه جلا کوي. لکه: "ناطق" د انسان فصل دی.

۴ .عرض عام(Common Accident)

هغه صفت چې په څو نوعو کې وي خو د ذات برخه نه وي. لکه: "خندل."

۵ .عرض خاص(Proper Accident)

هغه صفت چې یوازې په یو نوع کې وي خو د ذات برخه نه وي. لکه: "خندا کول د انسان لپاره."

د کلیات خمس مفهوم د پورفیري له خوا مطرح شوی او وروسته اسلامي علماوو لکه ابن سینا (رحمه الله) پراخ کړی دی.(Porphyry, 1992)

۵ .حد او رسم(Definition)

په منطق کې تعریف (Definition) ته "حد" او "رسم" ویل کېږي، چې د شیانو د دقیق پېژندلو لپاره کارول کېږي.

الف) حد(Essential Definition)

حد هغه تعریف دی چې د یو شي ذاتي ځانګړتیاوې بیانوي.

لکه:

"انسان حیوان ناطق دی".

دلته:

- حیوان = جنس
- ناطق = فصل

دا تعریف بشپړ دی ځکه چې د شی ماهیت ښیي.(Ibn Sina, 1984)

ب) رسم(Descriptive Definition)

رسم هغه تعریف دی چې د یو شي غیر ذاتي ځانګړتیاوې بیانوي. لکه: "انسان هغه موجود دی چې خندا کوي".

دا تعریف دقیق نه دی ځکه چې خندا د انسان ذاتي برخه نه ده.

حد او رسم دواړه د مفاهیمو د وضاحت لپاره مهم دي، خو حد تر رسم غوره ګڼل کېږي ځکه چې دقیق او جامع دی.

د منطق علم د فکر کولو یوه منظمه طریقه وړاندې کوي چې له مخې یې انسان کولای شي مفاهیم په سمه توګه درک کړي، قضیې تحلیل کړي، او له مقدماتو څخه منطقي پایلې واخلي. تصور او تصدیق د پوهې بنسټ جوړوي، قضیې د حکم وسیله ده، قیاس د استدلال لار ده، کلیات خمس د تحلیل چوکاټ وړاندې کوي، او حد او رسم د تعریف اصول برابروي.

دا ټول مفاهیم یو له بل سره تړلي دي او د علمي فکر لپاره یو بشپړ سیستم جوړوي چې د فلسفې، ساینس، او دیني علومو په ټولو برخو کې کارول کېږي.

د منطق د علم له مهمو ځانګړتیاوو څخه درې بنسټیز اړخونه ډېر مهم دي: د ژبې او فلسفې سره نږدې تړاو، د استدلال کلاسیکه بڼه (قیاس)، او د مفاهیمو پر تحلیل تمرکز. دا ځانګړتیاوې نه یوازې د منطق ماهیت روښانه کوي، بلکې دا هم څرګندوي چې ولې منطق د نورو علومو لپاره د بنسټ حیثیت لري. لاندې به دا درې واړه ځانګړتیاوې په تفصیل سره وڅېړو.

۱ .د ژبې او فلسفې سره نږدې تړاو

منطق له ژبې او فلسفې سره ژور او نه بېلېدونکی اړیکه لري. ژبه د فکر د څرګندولو وسیله ده، او منطق د همدې فکر د تنظیم او ارزونې اصول ټاکي. که ژبه سمه نه وي، فکر هم سمه بڼه نه شي خپلولای، او که فکر منطقي نه وي، ژبه به بې‌نظمه او مبهمه شي. له همدې امله، منطق د ژبې د وضاحت، د معنا د دقیقوالي، او د اصطلاحاتو د سم استعمال لپاره یو مهم علم دی.(Copi, 2014)

په فلسفه کې، منطق د استدلال بنسټ جوړوي. فیلسوفان د حقیقت د موندلو لپاره له استدلال څخه کار اخلي، او دا استدلال باید د منطق له اصولو سره سم وي. د بېلګې په توګه، کله چې یو فیلسوف د وجود، حقیقت، یا اخلاقو په اړه بحث کوي، نو هغه باید خپل دلایل په داسې ډول وړاندې کړي چې منطقي اعتبار ولري. دلته منطق د فلسفې لپاره د "اوزار" په توګه کار کوي.

د ارسطو له نظره، منطق د ټولو علومو د وسیلې حیثیت لري، ځکه چې دا د صحیح فکر کولو قواعد برابروي. هغه منطق د "ارګانون" یا وسیلې په نوم یاد کړ، چې د علمي څېړنې لپاره بنسټیز رول لري.(Aristotle, 1996)

همدارنګه، اسلامي مفکرینو لکه ابو حامد الغزالي هم منطق د دیني او فلسفي علومو لپاره اړین وباله او ویې ویل چې څوک منطق ونه پېژني، د هغه پر علم باور نه شي کېدای.(Al-Ghazali, 2005).

نو له دې څخه څرګندېږي چې منطق، ژبه او فلسفه درې واړه سره تړلي نظامونه دي چې یو بل بشپړوي.

۲ .د استدلال کلاسیکه بڼه (قیاس) کاروي

قیاس د منطق تر ټولو مهم او کلاسیک ډول استدلال دی، چې د پخوانیو فیلسوفانو له وخته تر نن پورې کارول کېږي. په قیاس کې له دوو مقدماتو څخه یوه لازمي نتیجه اخیستل کېږي. دا طریقه د فکر د تنظیم یو منظم او دقیق چوکاټ وړاندې کوي.

د بېلګې په توګه:

- هر انسان فاني دی
- زید انسان دی
- نو زید فاني دی

دا ډول استدلال ځکه قوي دی چې نتیجه په مستقیم ډول له مقدماتو څخه راځي. که مقدمات سم وي، نتیجه به هم حتمي سمه وي.(Hurley, 2015)

د ارسطو په فلسفه کې قیاس د علمي استدلال بنسټ ګڼل کېږي. هغه باور درلود چې د علم ترلاسه کول باید د عمومي اصولو څخه د جزئي پایلو استخراج له لارې ترسره شي. همدې ته قیاسي استدلال ویل کېږي.

په اسلامي فلسفه کې هم قیاس پراخ کارول شوی دی .ابن سینا (رحمه الله) د قیاس ډولونه، شرایط او ارزښت په تفصیل سره بیان کړي دي او دا یې د یقیني علم ترلاسه کولو تر ټولو مهمه وسیله ګڼلې ده.(Ibn Sina, 1984)

قیاس څو ځانګړتیاوې لري:

- منظم جوړښت لري
- د یقیني پایلو سبب ګرځي
- د علمي استدلال بنسټ جوړوي

خو باید یادونه وشي چې قیاس یوازې هغه وخت معتبر دی چې مقدمات یې رښتیني او ترتیب یې سم وي. که مقدمات غلط وي، نتیجه به هم غلطه وي، که څه هم ظاهراً منطقي ښکاري.

۳ .د مفاهیمو پر تحلیل تمرکز کوي

د منطق یوه بله مهمه ځانګړتیا دا ده چې دا د مفاهیمو په دقیق تحلیل تمرکز کوي. مفاهیم د فکر بنسټ جوړوي، او که دا مفاهیم واضح نه وي، نو استدلال به هم مبهم وي. منطق هڅه کوي چې مفاهیم تجزیه کړي، تعریف یې کړي، او د هغوی تر منځ اړیکې روښانه کړي. د دې لپاره منطق له وسایلو لکه:

- تعریف (حد او رسم)
- کلیات خمس
- تصور او تصدیق

څخه کار اخلي.

د بېلګې په توګه، که موږ د ″انسان″ مفهوم تحلیل کړو، نو دا به د ″حیوان ناطق″ په توګه تعریف شي. دلته:

- حیوان = جنس
- ناطق = فصل

دا ډول تحلیل د مفاهیمو د دقیق درک سبب ګرځي.(Porphyry, 1992)

د پورفيري له خوا د کليات خمس نظريه هم د همدې تحليل يوه مهمه برخه ده، چې له مخې يې مفاهيم په پنځو برخو وېشل کېږي. دا وېش د تعريف او طبقه‌بندۍ لپاره ډېر ګټور دی.

همدارنګه، معاصر منطق پوهان لکه ايروينګ کوپي ټينګار کوي چې د مفاهيمو وضاحت د هر ډول علمي بحث لپاره اړين دی، ځکه چې مبهم مفاهيم د غلطو پايلو سبب ګرځي (Copi, 2014).

د منطق علم ځانګړتياوې ښيي چې دا علم يوازې يو نظري بحث نه دی، بلکې د فکر کولو يوه عملي او ضروري وسيله ده. د ژبې او فلسفې سره د هغه نږدې اړيکه د دې سبب کېږي چې فکرونه په واضح ډول بيان شي. د قياس کارول د استدلال يو منظم او قوي چوکاټ برابروي، او د مفاهيمو تحليل د دقيقې پوهې بنسټ ږدي.

په ټوله کې، منطق د انساني عقل د روزنې يو داسې سيستم دی چې له مخې يې انسان کولای شي سم فکر وکړي، قوي استدلال وړاندې کړي، او حقيقت ته نږدې شي.

دويمه برخه : عصري منطق

(Modern Logic) د منطق هغه پرمختللې بڼه ده چې په ځانګړي ډول په اروپا کې د نولسمې او شلمې پېړۍ په جريان کې د رياضي پوهانو او فيلسوفانو له خوا رامنځته شوه. دا منطق د کلاسيک منطق له دوديزو طريقو څخه يو ګام وړاندې ولاړ دی، ځکه چې دا د ژبې پر ځای له سمبولونو، رياضيکي جوړښتونو، او دقيقو قاعدو څخه کار اخلي. د دې علم بنسټ د هغو مفکرينو له خوا کېښودل شو لکه George Booleاو Bertrand Russell، چې د منطق او رياضياتو تر منځ يې ژوره اړيکه رامنځته کړه.

لاندې به د عصري منطق مهم مفاهيم او ځانګړتياوې په تفصيل سره وڅېړو.

۱ .صوري منطق(Symbolic Logic)

صوري يا سمبوليک منطق هغه ډول منطق دی چې د طبيعي ژبې پر ځای له سمبولونو (لکه P ، Q، R) څخه کار اخلي. په دوديز منطق کې مونږ وايو: "که باران وشي، ځمکه لمدېږي"، خو په صوري منطق کې دا جمله داسې ليکل کېږي:

$$P \rightarrow Q$$

دلته:

- P = باران کېږي
- Q = ځمکه لمدېږي

د سمبولونو کارول څو مهمې ګټې لري:

- د ابهام مخه نیسي
- استدلال لنډ او واضح کوي
- د ریاضیکي تحلیل امکان برابروي

صوري منطق د George Boole له کارونو څخه الهام اخیستی، ځکه هغه لومړی کس و چې منطق یې د الجبرا په بڼه وړاندې کړ.(Boole, 1854)

۲. قضیوي منطق(Propositional Logic)

قضیوي منطق د هغو جملو تر منځ اړیکې څېړي چې هره یوه یې یا رښتیا وي یا دروغ. دا منطق د "او" (∧)، "یا" (V)، "نه" (¬)، او "که... نو..." (→) په څېر عملګرو (operators)څخه کار اخلي.

د مثال په توګه:

- P ∧ Q = دواړه جملې رښتیا دي
- P V Q = لږ تر لږه یوه جمله رښتیا ده
- ¬P = P ناسم دی

دا ډول منطق د استدلال د عمومي جوړښت تحلیل کوي، نه د جملو داخلي معنا. د Bertrand Russellاو Alfred North Whiteheadپه اثر "Principia Mathematica" کې دا منطق په ډېر پرمختللي ډول تشریح شوی دی.(Russell & Whitehead, 1910)

۳. محسوسي منطق(Predicate Logic)

محسوسي یا محمولاتي منطق د قضیوي منطق یوه پرمختللې بڼه ده چې د جملو دننه جوړښت تحلیلوي. په دې منطق کې موږ یوازې دا نه وایو چې جمله رښتیا ده که نه، بلکې دا هم څېړو چې جمله څنګه جوړه شوې ده.

د مثال په توګه:

"هر انسان فاني دی"

په محسوسي منطق کې داسې لیکل کېږي:

$\forall x\,(Human(x) \rightarrow Mortal(x))$

دلته:

- ∀ = "هر"
- x = یو فرد
- Human(x) = x انسان دی
- Mortal(x) = x فاني دی

دا منطق د کمیتونو (Quantifiers) لکه "هر" (∀) او "ځینې" (∃) څخه کار اخلي او د استدلال ډېر دقیق تحلیل ممکن کوي.(Enderton, 2001)

۴. ریاضیکي منطق(Mathematical Logic)

ریاضیکي منطق د منطق او ریاضیاتو تر منځ یو مهم پل دی. دا هڅه کوي چې ریاضي د منطق په اصولو ولاړه کړي او ټول ریاضیکي حقیقتونه د منطقي قاعدو له مخې تشریح کړي.

د دې نظریې له مخې:

- ریاضي = منطق + سمبولونه

Gottlob Frege لومړنی فیلسوف و چې دا نظریه یې وړاندې کړه او هڅه یې وکړه چې ټول ریاضي د منطق له لارې تعریف کړي.(Frege, 1879)

وروسته Bertrand Russell دا نظریه نوره هم پراخه کړه، خو ځینې ستونزې) لکه Russell's Paradox) هم راپیدا شوې چې د دې علم د پرمختګ سبب شوې.

۵. Boolean Algebra

Boolean Algebra د منطق هغه ریاضیکي سیستم دی چې د صفر (0) او یو (1) پر بنسټ ولاړ دی. دا سیستم د George Boole له خوا رامنځته شوی او د ډیجیټل نړۍ بنسټ جوړوي.

په دې سیستم کې:

- 1 = رښتیا (True)
- 0 = دروغ (False)

او عمليات داسې دي:

- AND (Λ)
- OR (V)
- NOT (¬)

دا الجبرا نن ورځ په کمپیوټرونو، موبایلونو، او ټول ډیجیټل سیستمونو کې کارول کېږي، ځکه چې ټول برېښنایي وسایل د صفر او یو پر بنسټ کار کوي.

د عصري منطق ځانګړتیاوې

۱ .دقیق، ریاضیکي او سمبولیک دی

عصري منطق د پخواني منطق په پرتله ډېر دقیق دی، ځکه چې دا له سمبولونو او ریاضیکي قاعدو څخه کار اخلي. دا د ابهام مخه نیسي او استدلال ته یو واضح جوړښت ورکوي.

۲ .په کمپیوټر ساینس کې ډېر کارېږي

عصري منطق د کمپیوټر ساینس بنسټ جوړوي. پروګرامونه، الګوریتمونه، او ډیجیټل سرکټونه ټول د منطقي قاعدو پر بنسټ جوړ شوي دي.

د بېلګې په توګه:

- که شرط پوره شي ← عمل اجرا کېږي
- که نه ← بل عمل اجرا کېږي

دا ټول د منطقي جوړښتونو مثالونه دي.

۳ .د پیچلو استدلالونو تحلیل کوي

عصري منطق د دې توان لري چې ډېر پیچلي استدلالونه تحلیل کړي، لکه:

- علمي نظریې
- ریاضیکي اثباتونه
- فلسفي استدلالونه

دا کار د دې لپاره ممکن دی چې دا منطق د جملو جوړښت، اړیکې، او معنا په دقیق ډول څېړي.

عصري منطق د انساني فکر د پرمختګ یوه مهمه مرحله ده چې د کلاسیک منطق محدودیتونه یې له منځه وړي او د دقیق، ریاضیکي، او سمبولیک استدلال لپاره یې لاره هواره کړې ده. صوري منطق، قضیوي منطق، محسوسي منطق، ریاضیکي منطق، او Boolean Algebraټول د دې علم مهمې برخې دي چې نن ورځ نه یوازې په فلسفه، بلکې په ټکنالوژۍ، کمپیوټر ساینس، او ریاضیاتو کې هم اساسي رول لري.

۳ .د اسلامي او عصري منطق ترمنځ توپیر

په عصري منطق کې بنسټ ریاضیکي دی. دا مانا چې منطق د عددونو، سمبولونو، او دقیقو قاعدو په چوکاټ کې څېړل کېږي. د George Booleله کارونو وروسته منطق د الجبرا په څېر سیستم شو، چې پکې هره قضیه د صفر او یو (True/False) په بڼه تحلیل کېږي. وروسته Gottlob Fregeهڅه وکړه چې ټول ریاضیات د منطق پر بنسټ ولاړ کړي، چې دې ته "منطقي ریاضیات" ویل کېږي.

خو اسلامي منطق بنسټاً فلسفي دی. دا منطق د یوناني فلسفې، په ځانګړي ډول د ارسطو له نظریاتو څخه سرچینه اخلي، او وروسته اسلامي علماوو لکه ابن سینا (رحمه الله) او ابو حامد الغزالي دا نور هم پراخ او منظم کړ. دلته تمرکز پر "حقیقت"، "ماهیت"، او "وجود" دی، نه یوازې پر عددي یا سمبولیک تحلیل.

لنډه خبره:

عصري منطق = ریاضیکي دقت

اسلامي منطق = فلسفي ژورتیا

۲ .ژبه (سمبولیکه ژبه vs طبیعي ژبه)

عصري منطق له سمبولونو کار اخلي. د مثال په توګه:

- $P \rightarrow Q$
- $\forall x\ (Human(x) \rightarrow Mortal(x))$

دا ډول ژبه نړیواله ده، ابهام نه لري، او د ماشینونو (کمپیوټرونو) له خوا هم درک کېدای شي. دا ځانګړنه د دې سبب شوې چې عصري منطق د ټکنالوژۍ بنسټ وګرځي.

برعکس، اسلامي منطق په طبيعي ژبه (لکه عربي، فارسي، پښتو) ولاړ دی. د مثال په توګه:

"هر انسان فاني دی"

دلته د بيان ښکلا، وضاحت، او بلاغت هم مهم دي. خو دا ژبه کله ناکله مبهمه کېدای شي او د مختلفو تفسيرونو امکان لري.

لنډه خبره:

سمبوليکه ژبه = دقيق او نرېوال

طبيعي ژبه = انساني او تفسيري

۳ .استدلال (صوري سيستمونه vs قياس)

په عصري منطق کې استدلال د صوري سيستمونو (Formal Systems) له لارې ترسره کېږي. دا سيستمونه داسې قواعد لري چې په بشپړ ډول تاکل شوي وي، لکه:

- که P او P → Q رښتيا وي، نو Q هم رښتيا ده

دا ډول استدلال د ماشين له خوا هم ترسره کېدای شي.

خو په اسلامي منطق کې استدلال تر ډېره د قياس پر بنسټ دی. قياس يو درېبرخيز جوړښت لري:

- کبرى مقدمه
- صغرى مقدمه
- نتيجه

د ارسطو له نظره، قياس د علمي فکر بنسټ دی، او اسلامي علماوو دا طريقه د فقه، کلام، او فلسفې په علومو کې پراخه کارولې ده.

لنډه خبره:

صوري سيستم = ميخانيکي او دقيق

قياس = انساني او مفهومي

۴ .کارونه(کمپیوټر، ساینس vs فلسفه، فقه)

عصري منطق په عملي نړۍ کې ډېر پراخ کارېږي، په ځانګړي ډول:

- کمپیوټر ساینس
- مصنوعي ځیرکتیا (AI)
- ریاضیات
- انجینري

د بېلګې په توګه، هر کمپیوټر پروګرام د منطقي شرطونو پر بنسټ کار کوي (if-then structure).

خو اسلامي منطق زیاتره په لاندې برخو کې کارېدلی:

- فلسفه
- فقه (اسلامي قانون)
- کلام (عقیده)

فقهاوو د قیاس له لارې شرعي احکام استخراج کړي، او متکلمینو د عقایدو د دفاع لپاره منطقي استدلال کارولی.

عصري منطق = ټکنالوژي او ساینس

اسلامي منطق = دیني او فلسفي علوم

دا جدول په اصل کې د دوو مختلفو فکري مکتبونو تر منځ توپیر ښيي:

- عصري منطق د دقیقیت، ریاضیاتو، او ټکنالوژۍ استازی دی
- اسلامي منطق د فلسفي، معنا، او انساني فکر استازی دی

خو مهمه خبره دا ده چې دا دواړه یو بل ته مخالف نه دي، بلکې یو بل بشپړوي. عصري منطق موږ ته د دقیق تحلیل وسیله راکوي، او اسلامي منطق موږ ته د ژور فکر او مفهومي درک توان راکوي.

که یو څوک دواړه زده کړي، نو هغه کولی شي هم قوي استدلال وکړي او هم ژور فکر.

ځانګړنه	اسلامي منطق	عصري منطق
بنسټ	فلسفي	ریاضیکي
ژبه	طبیعي ژبه	سمبولیکه ژبه
استدلال	قیاس	صوري سیستمونه
کارونه	فلسفه، فقه	کمپیوټر، ساینس

۴ .ګډ ټکي (مشترکات)

- دواړه د **سم فکر کولو اصول** بیانوي
- دواړه د **استدلال د ارزونې وسیله** دي
- دواړه د **غلطو پایلو مخه نیسي**

اسلامي منطق د فکر د بنسټیزو اصولو لپاره قوي فلسفي چوکاټ برابروي، په داسې حال کې چې عصري منطق دا اصول لا دقیق او ریاضیکي کړي دي. دواړه یو بل بشپړوي: اسلامي منطق د مفاهیمو ژوره پوهه ورکوي، او عصري منطق د دقیق تحلیل توان زیاتوي.

د اسلامي (کلاسیک) منطق او عصري منطق تر منځ که څه هم په بڼې، ژبې او میتود کې توپیرونه شته، خو ګڼ مهم ګډ ټکي هم لري چې دا دواړه فکري سیستمونه سره نښلوي او یو بل ته تکمیلي ارزښت ورکوي. دا مشترکات په اصل کې د انساني عقل د تنظیم او د صحیح استدلال د تضمین لپاره بنسټیز اصول دي.

لومړی، دواړه منطقونه د سم فکر کولو اصول بیانوي. د منطق اساسي موخه دا ده چې انسان ته وښیي څنګه له خطا، مغالطې، او بې‌نظمه فکر څخه ځان وساتي او یو منظم، واضح، او معقول تفکر خپل کړي. اسلامي منطق، چې د ارسطو د نظریاتو پر بنسټ ولاړ

دی او وروسته د اسلامي مفکرینو لکه ابن سینا (رحمه الله) له خوا پراخ شوی، د مفاهیمو د تعریف، د قضیو د تحلیل، او د قیاس د کارولو له لارې د فکر بنسټیز اصول وړاندې کوي. په ورته ډول، عصري منطق دا اصول د سمبولونو، صوري سیستمونو، او ریاضیکي جوړښتونو له لارې لا منظم او دقیق کړي دي، څو د فکر بهیر له هر ډول ابهام څخه پاک شي.(Ibn Sina, 1984; Aristotle, 1996)

دوهم، دواړه د استدلال د ارزونې وسیله دي. په اسلامي منطق کې د قیاس، استقراء، او تمثیل له لارې استدلال ارزول کېږي، او دا کتل کېږي چې آیا نتیجه په منطقي ډول له مقدماتو څخه راوتلې ده که نه. په عصري منطق کې هم ورته هدف شته، خو دا کار د صوري قواعدو او سمبولیک تحلیل له لارې ترسره کېږي. د بېلګې په توګه، په قضیوي منطق کې که (P → Q) او P رښتیا وي، نو Q حتمي نتیجه ده. دا ښيي چې دواړه سیستمونه د استدلال د اعتبار د معلومولو لپاره کارېږي، که څه هم میتود یې توپیر لري (Hurley, 2015; Copi, 2014).

درییم، دواړه د غلطو پایلو مخه نیسي. د منطق یوه مهمه دنده دا ده چې انسان له مغالطو (logical fallacies)څخه وساتي. اسلامي منطق د مغالطاتو بېلابېل ډولونه بیانوي او هڅه کوي چې د ناسمو قیاسونو مخه ونیسي. عصري منطق هم د صوري سیستمونو له لارې دا یقیني کوي چې که قواعد سم تعقیب شي، نو غلطه نتیجه به رامنځته نه شي. له همدې امله، دواړه منطقونه د علمي او فلسفي بحثونو د اعتبار ساتلو لپاره مهم رول لري (Copi, 2014).

په عمومي ډول، ویلای شو چې اسلامي منطق د فکر د بنسټیزو اصولو لپاره یو قوي فلسفي چوکاټ برابروي. دا د مفاهیمو ژوره څېړنه کوي، د تعریف پر دقت ټینګار کوي، او انسان ته دا زده کوي چې څنګه د معنا له پلوه سم فکر وکړي. له بلې خوا، عصري منطق دا اصول لا دقیق او ریاضیکي کړي دي، څو استدلال په بشپړ ډول صوري، قابل محاسبه، او له ابهام څخه پاک شي. د George Booleاو Bertrand Russellکارونو دا ممکنه کړه چې

منطق د رياضیاتو او کمپیوټر ساینس بنسټ وګرځي (Boole, 1854; Russell & Whitehead, 1910).

په پایله کې، دا دواړه منطقونه یو بل نه ردوي، بلکې یو بل بشپړوي. اسلامي منطق انسان ته د مفاهیمو ژوره پوهه، فلسفي لید، او معنایي وضاحت ورکوي، په داسې حال کې چې عصري منطق د همدې مفاهیمو د دقیق تحلیل، صوري تنظیم، او عملي تطبیق توان زیاتوي. که یو څوک دواړه سره یو ځای زده کړي، نو هغه نه یوازې ژور فکر کولای شي، بلکې خپل استدلال هم په ډېر دقیق او علمي ډول وړاندې کولای شي.

د منطق نړیواله تاریخچه

د منطق علم د انسان د فکري ودې له پیل سره تړاو لري او د نړۍ په بېلابېلو تمدنونو کې یې تدریجي پرمختګ کړی دی. دا علم د سم فکر کولو، استدلال او حقیقت موندلو لپاره بنسټیز رول لري. لاندې یې مهم تاریخي پړاوونه په ساده او منظم ډول بیان شوي دي:

۱ .لرغونی پړاو(Ancient Period)

د منطق لومړنۍ منظم بڼه په لرغوني یونان کې رامنځته شوه .ارسطو د منطق بنسټ ایښودونکی ګڼل کېږي. هغه د **قیاس** (**Syllogism**) نظریه وړاندې کړه او د استدلال اصول یې منظم کړل. د هغه اثار لکه *ارګانون* د منطق بنسټیز کتابونه دي.

په همدې وخت کې، په هند او چین کې هم د استدلال او فکر خپل سیستمونه موجود وو، خو یوناني منطق تر ټولو منظم او اغېزناک و.

۲ .اسلامي پړاو(Islamic Golden Age)

د اسلامي تمدن په زرین دور کې منطق ډېر پرمختګ وکړ. اسلامي علماوو د یوناني منطق ژباړه، تشریح او پراختیا وکړه. مهم علماء لکه فارابي (رحمه الله)، ابن سینا (رحمه الله) او امام غزالي (رحمه الله) د منطق علم ته نوې بڼه ورکړه.

دوی منطق د "آلي علم" په توګه وپېژاند او د فلسفې، فقه او کلام په علومو کې یې وکاراوه. په دې دوره کې منطق د اسلامي مدرسو مهمه برخه وه.

۳ .اروپايي منځنۍ پېړۍ(Medieval Europe)

په دې پړاو کې د اسلامي علماوو اثار اروپا ته ولېږدول شول او په لاتيني ژبه وژباړل شول. د دې له لارې اروپايي پوهانو د منطق علم زده کړ .توماس اکويناس او نور فيلسوفان د ارسطو او اسلامي علماوو له نظرياتو اغېزمن شول. منطق د کليسايي تعليم مهمه برخه شوه.

۴ .نوې دوره(Modern Period)

په ۱۷م او ۱۸مې پېړۍ کې منطق د فلسفي بدلونونو سره مخ شو .رېنه دکارت د شک او عقل پر بنسټ فکر ته وده ورکړه. وروسته جورج بول د **Boolean Logic** بنسټ کېښود چې منطق يې له رياضياتو سره ونښلاوه.

۵ .معاصر پړاو(Contemporary Era)

په ۲۰مې او ۲۱مې پېړۍ کې منطق ډېر پرمختګ وکړ .برتراند راسل او نور پوهان د **رياضيکي او صوري منطق** بنسټګر شول.

نن ورځ منطق په لاندې برخو کې کارول کېږي:

- کمپيوټر ساينس
- مصنوعي ځيرکتيا (AI)
- ژبپوهنه
- فلسفه

د منطق علم له لرغوني يونان څخه پيل شو، د اسلامي تمدن له لارې وده وکړه، اروپا ته ولېږدول شو، او په معاصر وخت کې يې رياضيکي او ټکنالوژيکي بڼه خپله کړه. دا علم نن د انسان د فکري پرمختګ يو مهم بنسټ دی او په بېلابېلو علومو کې اساسي رول لري.

شپږم فصل

په افغانستان کې د منطق دعلم تاريخي بهير

د افغانستان د منطق تاريخي بهير

د افغانستان د منطق تاريخ د دې خاورې له علمي او تمدني بدلونونو سره تړلی دی. که څه هم منطق د يوناني فلسفې څخه سرچينه اخلي، خو د اسلامي تمدن له لارې افغانستان ته ورسېد او دلته يې په بېلابېلو دورو کې وده وکړه.

۱ .لومړنی پړاو (اسلامي نفوذ)

کله چې اسلام دې سيمې ته راغی، نو له ديني علومو سره يو ځای منطق هم د مدرسو برخه شو. د اسلامي علماوو لکه ابن سينا (رحمه الله) او امام غزالي (رحمه الله) آثار د افغانستان علمي چاپېريال ته داخل شول. په دې پړاو کې منطق د فقه، اصول الفقه او کلام د زده کړو لپاره د يوې وسيلې په توګه کارېده.

۲ .د منځنيو پېړيو پړاو (علمي مرکزونه)

په منځنيو پېړيو کې د افغانستان سيمې لکه بلخ، هرات او غزني د علمي فعاليتونو مهم مرکزونه وو. مدرسو او علمي حلقو کې منطق تدريس کېده. د فارسي او عربي ژبو کتابونه لکه *اساس الاقتباس* او *معيار العلم* دلته لوستل کېدل.

۳ .د دوديزو مدرسو پړاو

په افغانستان کې د اوږدې مودې لپاره منطق د ديني مدرسو مهم مضمون پاتې شوی دی. زده کوونکو به د منطق بنسټيز کتابونه لکه "مير منطق"، "تهذيب المنطق" او نور لوستل. په دې پړاو کې منطق د ديني علومو د فهم لپاره اړين ګڼل کېده.

۴ .د معاصر تعلیم پړاو

په شلمه پېړۍ کې د عصري تعلیم له رامنځته کېدو سره، منطق د ښوونځیو او پوهنتونونو نصاب ته داخل شو. په کابل پوهنتون او نورو تعلیمي بنسټونو کې منطق د فلسفې او ټولنیزو علومو برخه وګرځېد. دلته د اسلامي او عصري منطق دواړه تدریس کېږي.

۵ .اوسنی وضعیت

اوس مهال په افغانستان کې منطق لا هم د دیني مدرسو او پوهنتونونو برخه ده. خو د عصري منطق (Symbolic Logic) تدریس نسبتاً محدود دی. د نوې ټکنالوژۍ او علمي پرمختګ سره اړتیا ده چې منطق د کمپیوټر ساینس او انتقادي فکر سره هم وتړل شي.
د افغانستان د منطق تاریخ له اسلامي تمدن سره پیل شوی، د مدرسو له لارې ساتل شوی، او په معاصر وخت کې یې د پوهنتونونو له لارې نوې بڼه خپله کړې ده. دا علم لا هم د فکري ودې لپاره مهم رول لري، خو اړتیا ده چې عصري بڼې ته یې لا زیاته پاملرنه وشي.

اووم فصل

پايله، وړانديزونه او ماخذونه

پايله

د دې څېړنې او علمي بحثونو پر بنسټ څرګنديږي چې منطق د انسان د فکري نظام يو بنسټيز علم دی چې د سم فکر، استدلال او پرېکړې کولو لپاره مهم رول لري. د اسلامي او عصري منطق دواړه مکتبونه د فکر د اصلاح لپاره ارزښتناک دي، خو د دواړو ګډ استعمال لا اغېزمن تماميږي. اسلامي منطق د مفاهيمو په ژور درک تمرکز کوي، په داسې حال کې چې عصري منطق د دقيقو او رياضيکي تحليلونو توان برابروي. د منطق د اصولو کارول نه يوازې په علمي څېړنو کې، بلکې په ورځني ژوند کې هم د ستونزو د حل، د مغالطو د مخنيوي او د حقيقت د موندلو لپاره مهم دي. په ټوله کې، که منطق په سمه توګه زده او عملي شي، نو د انسان فکري ظرفيت لوړوي او د علمي پرمختګ لپاره قوي بنسټ برابروي.

وړاندیزونه

۱ .د منطق علم دې د ښوونځیو او پوهنتونونو په نصاب کې په عملي او عصري بڼه شامل شي.
۲ .د اسلامي او عصري منطق ترمنځ دې توازن رامنځته شي، تر څو زده کوونکي دواړه اړخونه درک کړي.
۳ .د منطق تدریس دې یوازې نظري نه وي، بلکې عملي مثالونه او تمرینونه دې هم ورسره شامل وي.
۴ .د منطق اړوند کتابونه دې په پښتو ژبه وژباړل شي او لاسرسی دې ورته اسانه شي.
۵ .د انتقادي فکر (Critical Thinking) مهارتونه دې د منطق له لارې پیاوړي شي.
٦ .د ښوونکو لپاره دې د منطق تدریسي روزنیز پروګرامونه جوړ شي.
۷ .د ټکنالوژۍ (لکه کمپیوټر ساینس) سره دې د منطق اړیکه پیاوړې شي.
۸ .زده کوونکي دې وهڅول شي چې منطق په ورځني ژوند کې وکاروي.
۹ .د څېړنو په برخه کې دې د منطق اصول په جدي ډول مراعات شي.
۱۰ .د عامه پوهاوي لپاره دې د منطق په اړه سیمینارونه او ورکشاپونه جوړ شي.

اخځليکونه

ابن سينا (رحمه الله)، حسين بن عبدالله .(۱۳۹۰) .*الشفا (المنطق)* .قم: منشورات بيدار.

فارابي (رحمه الله)، ابو نصر محمد .(۱۳۸۹) .*احصاء العلوم* .تهران: نشر حکمت.

غزالي، محمد بن محمد .(۱۳۸۹) .*معيار العلم* .قاهره: دارالمعرفة.

طوسي، نصيرالدين .(۱۳۹۱) .*اساس الاقتباس* .تهران: دانشگاه تهران.

جرجاني، سيد شريف(.۱۳۸۷ .)*التعريفات* .بيروت: دارالکتب العلمية.

ابن رشد(رحمه الله)، محمد بن احمد.(۱۳۸۸). *تلخيص منطق ارسطو* .بيروت: دارالفکر.

بول، جورج (2005). *An Investigation of the Laws of Thought*. London: Macmillan.

راسل، برتراند (2010). *Introduction to Mathematical Philosophy*. London: Routledge.

کوپي، ايروينگ م (2014). *Introduction to Logic*. New York: Routledge.

انټرنېټي سرچينې

Internet Encyclopedia of Philosophy. (2023). *Logic*. Retrieved from https://iep.utm.edu/logic/

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2024). *Aristotle's Logic*. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-logic/

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2024). *Logic*. Encyclopaedia Britannica. Retrieved from https://www.britannica.com/topic/logic

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2023). *Avicenna (Ibn Sina)*. Encyclopaedia Britannica. Retrieved from https://www.britannica.com/biography/Avicenna

Internet Encyclopedia of Philosophy. (2023). *Al-Ghazali*. Retrieved from https://iep.utm.edu/al-ghazali/

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2023). *Medieval Logic*. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/logic-medieval/

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2024). *George Boole*. Encyclopaedia Britannica. Retrieved from https://www.britannica.com/biography/George-Boole

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2023). *Bertrand Russell*. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/russell/

Khan Academy. (2023). *Introduction to logic*. Retrieved from https://www.khanacademy.org/computing/computer-science/algorithms

منطق

د منطق مبادي

ليکوال: استاد جوهرجبران

کال: ۱۴۰۳ هـ.ش